

Kivégezték a Nemzeti épületét

Hatvan éve, 1965. március 15-én délelőtt Papp Vilmos, a Polgári Védelem parancsnoka egy heti csákányozási hadművelet után, robbantásra utasította az alakulatát. Másfél hónapon át tudományosan gyutacsokat illesztettek a falakba; döndült a föld s az ég; dózeroltak, porfelhő lepte a Blaha téri tájat, a hivatalosak teherautóval, magánosok gépkocsin és gyalogosan szállították az ép és csonkult szobrokat, erkélydíszeket, téglahalmokat a lépcsőház márványdarabjait.

A forradalom után kilenc évvel: merték és tették.

A Nemzeti Színház életre támasztásának 125. évében (1962) már az épület eltakarítási tervét szervezték. Furmányosan; az itt közreadott két miniszteriális dokumentum szerzője, dr. Bán Sándor. Aki az építkezés jegyében írt két feljegyzést 1961. június 25-én. Akkor, amikor milliós nagyságrendű felújítás okán a társulat átköltözött és játszott a mai Magyar Színház épületében (MOL XIX-i-4-ff-486229/1961[51 d]). Szűk kör tudhatott a készülődésről. Bán címzettje: Meruk Vilmos a minisztérium Színházi és Zenei Főosztályának vezetője, illetve Aczél György miniszterhelyettes elvtárs, akinek az esze munkált a titkos terv mögött.

És életre támadt a pusztítás démona; túl a jubileumi évadon, 1963 nyár végén elindult a minisztériumi úthenger, csak hogy a masinán nem a tévéorozat figurája, Szabó Gyula ült, hanem a bolsevik elszántság. Megbeszélés, tanácskozás; az egyezkedések végtelen áradása s forrataga odáig jutott, hogy a Nemzeti vezetőinek tudta nélkül is, a színház próbatermében egybegyűltek az illetékesek és az illetéktelenek. Metrósok, mérnökök, fővárosi tanácsiak, ismeretlenek népe fáradhatatlanul gyűlésezett, melynek végítélete mindig a megsemmisítés. A szocialista-realista demokrácia jegyében Aczél küldötte, vétőjoga okán minden értekezleten, minden mentési tervet elutasított. Noha a mélyvasúti mérnökök tizenöt tervet kidolgoztak: két-három éves zárás után az élet a régi épületben a folytatást ígérte volna.

ABLONCZY LÁSZLÓ (1945) a Nemzeti Színház korábbi igazgatója (1991–1999). Legutóbbi kötete: *Tamási Áron sorsjátékai* (2023).

1963. november 8-án délután Meruk Vilmos korábbi főosztályvezető, immár jó éve a Nemzeti igazgatója, bőrönddel a kezében kilépett a színház kiskapuján, és Lipótmezőre távozott. „(Major) Tamás már egy éve megágyazott neki” – mondta Raksányi Gellért. Valójában rárogyott a Ház; két elindított próbát, Szakonyi Károly *Életem, Zsóka* című darabját és Lengyel György rendezésében Albee *Nem félünk a farkastól* című dráma bemutatását betiltották. Alighanem súlyosabb döbbenet hasított villámként Merukba: november 6-án a Gazdasági Bizottság elfogadta az új Nemzeti építésének tervét, vagyis a régi épület bontása is bizonyossá vált. És Meruk rádöbrent: eszközemberként helyezték a színház élére. Bán Sándor tervezetét ő rendelte, s igazgatóként a végrehajtó diktátumos csapdájába hullott. Lássuk a továbbiakat!

1963. november 28. Aczél György beosztásának jelölése nélkül a Politikai Bizottságnak előterjesztette a Nemzeti épületének ügyét. Melyben az avultságát hangsúlyozva közli: „a felújításnak becsült összege 120 millió. Azonban ezen munkálatok után is csak a századforduló technika színvonalát lehetne elérni az épület adottságai miatt.” Így javasolja: a III. ötéves tervben új Nemzeti épüljön a Dózsa György úti felvonulási téren. Az átmeneti időben az együttes játszóhelye a felújítandó Magyar Színház az Izabella téren, korábban a Madách társulatának otthona.

1963. december 27. Aczél Györgynél megbeszélés az épület bezárásának menetrendjéről, mely szerint 1964-ben az őszi szezont már nem lehet megkezdni a régi épületben.

1964. január 11-én: Tárcaközi megbeszélés a Nemzeti Színház épületének kiürítéséről, melynek határideje 1964. XII. 31.

1964. január 21. Kelemen Lajos, Budapest Főváros VB elnökhelyettese feljegyzésben tudatja Aczél Györggyel: az átmeneti otthonnak tervezett Izabella téri épület szükséges javításai nem végezhetők, csak úgy, ha a Nemzeti együttesének időleges játszóhelyet biztosítanak. Ahol a társulat az 1964/65-ös évadban játszik. Amely aztán egy újabbal meghosszabbodott...

1964. január 22. Trautmann Rezső építésügyi miniszter Aczél Györgynek írt leveléből: „Nagyon fontosnak tartom, hogy már az elvi alapok tisztázásánál a társadalmi szervek véleménye is ismert legyen. Ezért javaslom, hogy állásfoglalásra kérd fel a Magyar Építőművészeti Szövetség elnökségét.” Merthogy Aczél György belterjes politikai mutyiként szervezte a Nemzeti bontásának és az új építésének az ügyét. A titkosan bonyolított s botrányfeszültségét oltó akciót a nyilvánossággal kénytelenek tudatni.

1964. február 13-án este a televízió politikai magazinjában Sarlós István, a Fővárosi Tanács VB elnöke Szepesi Györggyel beszélgetve bejelentette: LEBONTJÁK A NEMZETI SZÍNHÁZAT! Közölte továbbá, az Izabella téri épület felújításának idején a társulat a volt Nagymező utcai Petőfi Színház épületében játszik.

1964. február 14-én délután a Madách Színházban társulati ülésen Aczél György bejelenti, hogy Both Béla igazgatót Ruttkai Ottó váltja. Délután a Nemzetiben,

bizonyára óvatos meggondolásból, nem társulati ülésen, hanem huszonnégy tagú összejevetelen, melyből 14 vezető művész, Aczél György tudatta: Meruk elvtárs „egészségi okokra hivatkozva kérve felmentését”, érdemeit hangsúlyozva a döntés: „az eszmei művészi színvonal emelése érdekében” Both Béla váltja Meruk elvtársat.

SINKOVITS IMRE: 1963 őszén szerződtem vissza a Nemzeti Színházba, s azon az őszön már elkezdődött a suttogás. A kollégák tréfálkoztak is velem. most jössz vissza, amikor recseg-ropog az épület, összedől a színház? Igazat megvallva senki nem hitte, hogy komolyan végzetesre fordul az épület sorsa. Amikor nyilvánvalóvá vált hivatalosan is, riadtak és bátorítalanok lettünk, senki nem tudta a formáját, mit is lehetne tenni. Igaz, az a rendszer formákat és alkalmakat se adott a párbeszédre.

RAKSÁNYI GELLÉRT: Bihari Jóska egyszer kijött a kiskapun, csak odabiggyesztett valamit, s elkezdett járni az épület körül. Kopogott, kopogott, nem szólt senkihez, s mint egy dúvad, ment a Corvin felé, körbe, körbe. Elmentem, majd visszatértem, Jóska csak járt és járt. „Vége, mindennek vége” Rámutatott az épületre: „Kossuth Lajos nem üzent, de mindnyájunknak el kell menni...” Így tudtam meg, hogy a Nemzetit halálra ítélték. Tiltakozni? Ellenállni? '56 retorziója még a lelkekben élt, csüggedt volt a társaság. Ki és hová mehetett volna? Arra emlékszem jól, Major pártolta a pusztítást. „Avult a színház. Itt nem lehet modernül játszani.” A Nagymező utcában aztán már rendezhetett Coriolanust üres házakkal.

1964. március 25. Igazgatósági megbeszélés, melyen egy dokumentumfilm forgatásának terve merül fel. Marton Endre javasolta: az elmúlt két évtized előadásából is legyenek benne jelenetek, illetve rekonstruált, újrajátszott darab-részletek. Major Tamás ellenezte, s Malonyayval értett egyet, aki tárgyi emlékek és az új épület előkészületének filmes dokumentáltságát pártolta. Fontos gond továbbá: a Nagymező utcai épület készületlensége, így az őszi kezdés veszélyben van! Nyilván a múlt képes eltörlésének szándékával nem óhajtottak nyomokat dokumentálni.

1964. március 27. A Gazdasági Bizottság 10.137/1964-es határozata:

1. „egyetért a Nemzeti Színház lebontásával”.
2. „egyetért a Nemzeti Színháznak 1965–70 közötti időszakban történő felépítésével a Dózsa György úti felvonulási téren”.
3. Az Izabella téri épület felújításának határideje: 1966. július 31.
4. Tervpályázat kiírandó az új épületre. Határidő: 1965. január 1.

1964 tavaszán: a Népszabadságban, a Magyar Nemzetben, építészeti előadásokról szóló híradásokban az épület felrobbantásáról nincs érdemi párbeszéd. A kizárólagos kérdés: a felépítendő Jövő. A „patrióta” gondolat jegyében az új épület pályázata, elhelyezkedése, városképi megjelenése a cikkek tárgya.

Virtuózan sötét bolsevik médiapolitika.

Tiltakozások? A Kádár-irodához, lapok szerkesztőségébe, a Magyar Rádióhoz, televízióhoz zsákszámra érkeztek a beadványok, tiltakozások. Hiábavalóan – semmi meg nem jelenhetett.

1964. május 7. A MAFILM dokumentum stúdiójának munkatársa, Jutasi Dezső forgatókönyvet küld Both Bélának, mely a Nemzeti lebontásának s az új építésének gondolatában íródott. Malonyay Dezső, bizonyára a felsőbbekkel egyeztetve, kéri: az ügy bizonytalansága okán ne forgassanak a jelzett május 27-e és június 6-a között. Ezekben a hetekben Malonyay Dezső makettet készített az öreg épületről, amely ma is a Bajor Gizi Múzeumban látható.

1964. május 15. Az utolsó igazgatósági ülés a régi épületben. Meghatározzák a zárás utáni nyári menetrendet és a Nagymező utcai épület nyitásának feladatait.

1964. június 28. LEAR KIRÁLY. DR. CENNER MIHÁLY, a Színháztörténeti Intézet munkatársa: *Amikor megtudtam, hogy az utolsó előadásra kerül sor 28-án, barátaimmal megbeszéltem, elmegyünk a Lear királyra, s amikor befejeződik, elénekeljük a Himnusz. Felhívtam a színház művészeti titkárát [Czapkó Endre, aki „Fekete Gyula” néven besúgóként is működött, így minden megbeszélésen jelen volt]: „Valóban az utolsó előadás lesz az épületben?” – kérdeztem – „Honnan veszi ezt? Az évadban igen” – kiabálta ingerülten, és lecsapta a kagylót, így én nem voltam ott azon az estén.*

TANÚ a FÜGGÖNY MÖGÖTT. ZALÁN MAGDA, a rádió munkatársaként a kulissszák mögött, Zsolt István ügyelő mellett élte meg a ravatali hangulatot: *Nem hinném, hogy Zsolt István [azonos a nemzetközi labdarugó bíróval] könnyen meghatódó fajta lenne, de azon az estén idétlenül topogott és haráskolt az utoljára villogó lámpácskájú pult körül. Szívszorító volt a légkör. Közvetlen közletről láttam összezsapódni utoljára a hatalmas, súlyos bársonyfűggönyt, a két könnyező díszletmunkással, akik mint valami óriás menyasszony sleppjét fogták a csücskét, hogy saját súlya tehetetlenül fel ne csapja. Láttam tőlem pár lépésnyire a dráma szereplőit a stratfordiaktól eltanult tapsrendben utoljára meghajolni a távozni nem akaró közönség előtt: középen Básti-Lear mellére tett kézzel, balfelől Kálmán György csörgősipkásan, meghajlás helyett magába roskadtan. Ő volt később az egyetlen, amikor odalenn végre szétszéledtek a nézők, a színpadon felgyúltak a lámpák, s a filctalpakon surranó díszletezők utoljára szedték szét a Swoboda építőkockáit, aki nem törölgette a szemét. „Megint gazdagabbak lettünk egy oszloppal” – mondta nyegle hangon. – A Rákóczi út belvárosi végében földbe süllyesztett oszlopconkra célzott, amely az azon a telken állt első Nemzeti Színház bontásából mementónak megmaradt. A valóság nyeglébbnek bizonyult Kálmánnál is: a második lebontott Nemzeti emléket még egy belőle megóvott oszlop sem őrzi.” [Részletek nem készülő önéletrajzomból.] Pontosítsuk Zalán Magda 1974-ben írott emléket. A svindlivel megszerzett Rákóczi út-Múzeum körút sarki telekre húzott épület okán az oszlopot áthelyezték, a Blaha Lujza téren pedig egy síró nevető kő emlékművet állítottak, de a közeli térrendezés nyomán füstös koszlottságban rendületlenül hirdeti a múltat.*

1964 őszén fáradhatatlanul belezték ki az épületet; a férfi színészek java folyamatosan ivott; leveleztek a hivatalosok; szervezték az új Nemzeti pályázatát. Dr. Kiss Ákos a művelődési minisztérium műemléki osztályának munkatársa memorandumot szerkesztett az öreg épület megmentése érdekében. Különféle

forumokon beadványával írta, hangoztatta SOS-igazát, egy sajátos humánus fordulattal elnémitották – Rómába küldték tanulmányútra. Kevéssel a Nemzetibe való kinevezésemet követően dr. Kiss Ákos találkozót kért, mert évtizedek múltán is nyugtalan: eldőzerolták a titkosított Rontást is. Írásba is foglalta a történeteket, s kedves szavakkal megismerni ajánlotta. Láda mélyén aludt az irat; a végleltáram idején nyilvánosság elé kívánczik.

Folytatva a Rontás krónikáját:

1965. január 2. Körbekerítették a Nemzeti épületét.

1965. január 4. A Művelődésügyi Minisztériumban megbeszélés a bontás és az értékek szállításának meggyorsításáról.

1965. január 15. Elkezdték a bontást. A Fővárosi 2. sz. Építőipari Vállalat Munkácsi Pál vezette brigádja indította a munkát, melyben részt vett a honvédség és a polgári védelem százada is. Először Lendvay Márton szobrát távolították el, a Kiscelli Múzeumba szállították. A földszinti zsöllyéket a szegedi Nemzeti Színházba expedálták, a páholy bársonyos berendezését a Filmgyár kapta, a nagycsillárt a nagykorósi Arany János Művelődés Házba utalták, az aranyozott keretű tükör a ráckevei Savoyai kastélyt illette. Díszek, szobrok kisebb gyűjteményét Gobbi Hilda szentgyörgypusztai házába fuvarozta, más becses értékek a Színházi Intézet őrzésére bízottak. A királyi páholy a bontási jegyzék 198-as tétele, az Intézet padlásán nyugodott, de a 90-es évekre eltűnt. S mi minden még...?! Mint dr. Cenner Mihály azidőtt mondta: még a jegyzéknek is nyoma veszett. Nem tudni, a Múzeum mely tárgyakkal gyarapodott, így a hiány mértékét se lehet tisztázni.

AGÁRDY GÁBOR: *Nagy kereskedelmi mentési mozgalom szerveződött, melyben a kiskatonák némi pénz ellenében különösen segítőkésznek mutatkoztak. Főként este és az éjszakába hajlóan bonyolódott a kereskedelem, főként a kevésbé látható Corvin, a Népszabadság ház oldalában. Művészek, színházi dolgozók taxival, gyalog mentek, s rendelésre vagy maguk gyűjtötték az emlékeket; egyenként tűntek el tükrök, korlát és oszlopdarabok, szoborcsonkok, fej és kéz. Én a királyi páholy oszlopának egy darabját szereztem meg.*

1965. március 8. A bontás első napja. Az első csákányvágás az épület timpanonjába hasított; az építészet, az emberi kultúra sokezer éves jelképét darabolta. Az emberi erő gyöngének mutatkozott; a mérnöki testület hosszú mérlegelés után a robbantásra szavazott, melynek vezetője Papp I. Vilmos mérnök-ezredes, a polgári védelem parancsnoka.

1965. március 15. Az első robbantás: a pincét és a tartófüdémeket ostromolta. Kossuth Lajos azt üzenté: Talpra magyar!

ŐZE LAJOS: *Háromnegyed tizenegy volt, az EMKE-nél álltam. Hatalmas tömeg állt néma csöndben. Csak a rendőrök hangoskodtak: menjünk arrébb! Senki se mozdult. A díszletraktárral kezdték, hatalmas döndülés, majd porfelhő következett és a tömeg rendíthetetlen mozdulatlanságban, némán állt tovább is. Ha ordítás lett volna, talán oldja a feszültséget. De az a csönd, az elviselhetetlenségig fokozódott bennem és másban*

is. Bihari Jóska bácsival találkoztam. „Megátkoz titeket az én székelly Istenem!” – mondta, s rettentő fájdalommal megindult felfelé, a Duna irányába.

SINKOVITS IMRE: Nem volt erőm elmenni és nézni a pusztulást. Nem szeretek akasztásra járni.

SZÖRÉNYI ÉVA: Amikor a színház lebontásának híre elért hozzám, sírtam és nem hittem el. Férjem, Örményi István a Nemzeti műszaki ügyeinek koronatanújaként részese volt a műszaki egyetemisták forradalmi készülődésének. 1956. október 22-én a jelen volt a 16 pont megszületésénél is, mert Reischl Antal építész professzorhoz ment be a Műegyetemre, hogy hosszabb szakmai megbeszélést folytassanak a Nemzeti épületének megújításáról. Reischl Antallal együtt azon a véleményen volt, hogy az épület minden műszaki gondja ellenére korszerűsíthető, ennek részleteiről tárgyaltak azon a nevezetes történelmi napon is. Férjem állította, a nemzeti érzés elleni hadművelet volt az épület felrobbantása.

Egy amerikai magyar ajándékaként egy páholy darabját őrzöm a régi épületből. És azt a sok emléket, ami az én életemet is jelentette. Amikor néhány hetes főiskolai tanulmány után Ódry Árpád hívására először mentem be a Színházba, Ódry a kiskapunál várt. Felvitt a félemeletre és így szólt: „Úgy éljen és dolgozzon, hogy szentélyben érezze magát.” Gyakran álmodom az épülettel, legtöbbször Ódryval. Megjelenik előttem, rám néz világoskék szemével, és biztatást és erőt ad munkához és az élethez (1996).

BESSENYEI FERENC: A 3-as öltöző a bejáráshoz a legközelebb volt, s ez volt a színház szellemi központja. Ott öltözött a Nemzeti szellemi energiája: Maklár Zoltán, Rajz János, Suka Sándor, Balázs Samu, Kállai Feri... Nagy traccspartik zajlottak ott. Én az 5-ösben, egyszemélyesen öltöztem, de mindig a 3-asban találtam magam. Mások is. Nem titkolóztunk, ott mindenről és hangosan beszéltünk, nem volt mit beszélni. Maga az épület sugallta: lábujjhegyen járó szellemben léteztünk és dolgoztunk. Az emberi szellem méltóságát sugározta az épület. És Gellért Endre is ennek az ígézetében és emelkedettségében dolgozott velünk. Katedrálisnak láttam az épületet. Mert tekintélyt sugárzott, akár a Magyar Tudományos Akadémia, ami ezeréves múltunk erejét is kifejezi, s erőt ad önbecsülésünk megtartásában.

ÖZE LAJOS: Nagyszerű épület volt. Mesevilágot teremtett. A Rákóczi útról a néző belépett az előcsarnokba és kiváló színészek szobrával találta szembe magát. Továbbhaladt a nézőtérre, s bejutott egy általunk agyontíport, agyonvert arany-piros bársony mesevilágba. S máris elfelejtette, hogy a Rákóczi útról érkezett; látott sűgolyukat, előfüggönyt, rivaldát – valahány a színpad világát hirdette. S aztán megszólalt a gong, és elkezdődött az előadás. A néző pedig egy varázslat részese lehetett. Most nincs előfüggöny, elment a gong, s ezt mondjuk színházi forradalomnak. A színház megszűnt látvány lenni, elpusztították a színház varázslatát, mesevilágát.

KÁLLAI FERENC: Utolsó emlékem az épületből? Ősszel még próbáltunk ott, s ma is magam előtt látom a csupasz, lekopasztott falakat. A belakott családiasság helyett rideg falanszter világ – így búcsúzott tőlünk az épület.

S hogy mi hogy búcsúztunk?

Sok alkohol kellett, hogy átigyuk magunkat a Nagymező utcába. Nem kíméltük magunkat abban, hogy ráigyunk arra, amit érzünk. Alig-alig voltunk józanok. Lelkünk,

életünk egy darabját veszítettük el – a Templomot. Hozzáálmodtuk az életünket, fiatalságunkat.

1965. május 4. A tereprendezés átadásának napja. Mint a tévéhíradó tudósított: „Ma reggel teljesen tisztán átadták a területet a földalatti építőinek, ezen kívül a körúti forgalomnak. Mától kezdve az autók ismét parkolhatnak a Corvin Áruház előtt és a járművek kis ívben kanyarodhatnak a Blaha Lujza téren.”

Ennyi. Az épület helyén a kormos-koszos, komor-vigyoros arcot mutató kö-emlék hirdeti: „Itt állt az 1875- / ben megnyitott / Népszínház / Amely / 1908-tól 1964-ig / A Nemzeti Színház / Hajléka volt. / Itt működtek / A Korszak / Legjelentősebb / Művészei közül / Hevesi Sándor / Blaha Lujza / Ujházi Ede / Jászai Mari / Márkus Emília / Pethes Imre / Ódry Árpád / Bajor Gizi / Színművészetünk / büszkeségei. / A kettős színház / emlékére állította / Budapesti Főváros Tanácsa / 1973”

Történeti-változatok. 1965. Nemzeti Színház (Gondolat). „1964. június 28-án a Lear király előadásával búcsúzott az együttes az épülettől. Egyidejűleg gondoskodás történt az új épület építési pályázatának kiírásáról, s ezzel megszületett a remény, hogy hosszú évtizedek után néhány év múlva saját épületbe, egy szép és korszerű Nemzeti Színházba költözhetik majd az együttes” (Székely György).

1969. Színházi Kislexikon: „1964-ben elrendelték a Népszínház épületének elbontását, s a Nemzeti ideiglenesen a Petőfi Színház Nagymező u. 22. sz. alatti helyiségbe költözött. Innen 1968-ban az időközben teljesen átépített Magyar Színház épületébe került, s itt játszik mindaddig, míg végleges otthona a Dózsa György úton el nem készül.”

A Nemzeti Színház 1945–1978. „A Nemzeti Színház 1964. június 28-án tartotta utolsó előadását a Blaha Lujza téri épületben, s költözött át a Nagymező utcába. Ugyanettől az évtől kezdve Both Béla (közvetlenül előtte a Madách Színház igazgatója) vette át a színház vezetését... (Székely György).

1987. A Nemzeti Színház 150 éve. „Hiába hozott olyan határozatot 10137/1964 sz. alatt március 27-én a Gazdasági Bizottság, hogy a Nemzeti Színház új otthonát 1965–1970 között fel kell építeni, s írtak ki tervpályázatot hazai vállalkozók számára augusztus 15-ei határidővel, a színházban működők számára a veszteség, az otthontalanság érzése vált kínzóbbá, erősebbé. 1964. február 15-én vált véglegessé a döntés a színházépület lebontásáról...” (Székely György).

Valótlan állítások – pontosítsuk a merénylet tényeit!

1. Merő hazugság, miszerint 70 millió forintos felújítással is a 19–20. század fordulójának technikai színvonalát érné el az épület. Ez esetben Németh Antal igazgatásának idején a jelentős korszerűsítés is a Népszínház építésének korába (1875) révélt volna?

2. A párizsi Comédie Française mai épületét 1799-ben nyitották meg. Azóta mélyvasút épült alatta, hatalmas gépjármű forgalom; mely az Opera sugárútról

a színház előtt kanyarul a Louvre árkádja alá. Sokszor újították meg a Molière Házát, de az épület 1964-ben éppúgy változatlanul állt, mint ma, 2025-ben.

3. Milliós nagyságrendű korszerűsítés folyamatában Aczél György titokban már a rombolást szervezte (1961-től). Erre paragrafus áll: szándékos, hűtlen kezelés.

4. Melyben hivatalnokainak diktálta a menetrendet, az építész szakmával nem tárgyalt érdemben addig, mígnem a politikai döntés véglegesítette a pusztítást (1963. XI. 6.).

5. A mélyvasút útvonalán egyetlen épület sem sérült meg, így a Deák téri rendőrséget sem kellett felrobbantani.

6. A metró szakemberei tucatnyi javaslattal szolgáltak az épület életben tartására, legfeljebb két-három éves bezárást ajánlottak, de a felújítás, minden változatát elutasítottak. Mert, mint említettük, az értekezleteken a miniszteriális képviselőknek vétőjoguk volt: mindannyiszor a lebontáshoz ragaszkodtak.

7. Kiss Ákos, a minisztérium műemléki ügyek felelőse az épület életben marasztását tárgyaló beadványaira, érveire a megbeszéléseken nem is válaszoltak. Samikor megelégtették ellenkezését, Rómába küldték tanulmányútra. Szokatlan humanizmus az elnémításban.

8. Miközben a Kádár-iroda, a rádió, a szerkesztőségek zsákszámba kapták a tiltakozó leveleket, egyet sem lehetett közölni, s nem is válaszoltak.

9. A belügyi levéltárban (ÁBTL) egyetlen jelentés, dokumentum nem található a Nemzeti épületének megsemmisítéséről s a színházias és a közvélemény hangulatáról. A tény igazolás a Kádár-rendszer bűnös voltára és rossz lelkiismeretére.

10. Vajon Major Tamás és Gobbi Hilda tettestársak a pusztításban? Szinte bizonyosan. 1945-től a kommunista párt ikonikus propagandapárosa. Mindketten párt- és társadalmi tekintéllyel nyilatkoztak a színi, művészeti és társadalmi-politikai kérdésekről is. Némaságuk beszédes, vallomás erejű. Feltűnő: Major Tamásról szóló könyvekben (Antal Gábor, Koltai Tamás, Kocsis L. Mihály), továbbá Illés Jenő (*Lobogó*, 1979) és Sas György sorozatában (*Film Színház Muzsika*, 1980), mellette tévé és rádió anyagokban, százakra menő újságinterjúkban Major egyszer sem említi a bontás és a robbantás ügyét. Akárcsak Gobbi Hilda *Közben...* című emlékiratában egy képet közöl a robbantott épületről, de szava sincs az eseményekről. Megjegyzendő: semmi meghatódás, miszerint 100 000 forintos takarékkönyvet adott át az új épület felépítésére. Az összegnél jóval magasabb értékű becses tárgyat fuvarozott ő a dunakanyari házába. Gyakran mondta Gobbi: „Anarchista”-természet. Már kiűzve a Nemzetiből (1959); gondolhatta, Aczélnak mondhatta is: utánam a kő-özön.

Feltűnő Major Tamás és Gobbi Hilda némasága. Felelősök, igen, mert büntetlenül tudták volna ellenezni a Kádár-korszak legnagyobb kulturális-művészeti botrányát. De lapított a szövetség Kazimir Károlyostul, néma maradt a színházi rendező és igazgatói kar és a teljes magyar színházi élet. A némaság

kor tana: 56-os rossz lelkiismeretben fogant jelenkori státuszörzés a cinizmus szenvedélybetegségében.

Dokumentumfilm: Hétre ma várom... címmel Fazekas Lajos és Benedek István Gábor filmet forgatott a Nemzeti lebontásáról (1981). Kezdő pillanatok: a levegőbe röpdülő falakat, a semmit, porfelhőző képeket Oláh Gábor *Kíváncsiság* című filmjéből másolták. Méltó filmes dokumentációt nem forgathatott a költözöködés menetéről, a becses értékek sorsát megőrizendő. Igen, mi, a nagyérdemű legfeljebb a palánk résein kíváncsiskodtunk, s a kádári hatalom titkos vegykonyhájából legfeljebb arról értesítettek, hova irányították a csillár, a széksorok, a királyi páholy darabjait.

Cseles dramaturgia: a robbantással indít a film; csak semmit az előkészületekről! Három illetékes körében Gobbi a kérdezőbiztos, aki akkor (1965) hat éve nem tagja a Nemzetinek.

Mily okból illetéktelenek a kilakoltatott a Nemzeti művészei? Gobbi, az érdekvédelem harcosa egyetlen volt kollégája véleményére sem kíváncsi.

Árulkodó, Gobbi első mondatát így kezdte: „Nem lenne tiszta a lelkiismeretünk...” – közös többese hiteltelen, mert a levelekben tiltakozó néma panaszosok, a munkahelyen háborgók ezreinek lelkiismerete tiszta. Ám Gobbi, az ország Szabó nénije egyes szám első személyben hiteltelenül faggatózik. És hogy mi neki a Nemzeti? Tagságára mégse hivatkozhat; és pipiskedve kerüli, nehogy nacionalista gyanús legyen; emberi-nemzeti dimenzióban nincs igényes mondanója. Így hát lefetyelésre vált: neki olyan, mint Krúdy világa, mondja, előtte találkoznak a szerelmesek: „Hétre ma várom a Nemzetinél...” A színház szellemi-lelki hivatásáról nincs mondanivalója. Aztán a robbantás utáni képe: szerény-buzgó szerepet stilizál: „odalopakodtam”, „kiszedtem” egy pártát, mely a jegyszédők haját díszítette. Ennyi? Dehogyan: „néhányszor odalopakodtam” – és a továbbiról hallgat: kocsijával és baráti segítséggel több fordulóban fuvarozta haza a porban és a romokban éppen maradt vagy sérült értékeket.

Kérdeztem egykor a Nemzeti művészeit Gobbi és Major érintettségéről. Egyetértően feltételezték: Aczél beavatta kettejüket a sötét tervbe. A maga biztosítására kérve: akcióját némaságukkal fedezzék. Így történt vala. Major nemegyszer a színháziak körében változatos jelzőkkel piszkolta, alkalmatlannak mondta az épületet. Leváltásában még a káröröm is munkálhatott; velem az épületet is elvesztitek! Major kirúgta Gobbit, akinek az épület már érdektelen volt, két konyak után lelkesen helyeselt Aczél elvtársnak. Rossz lelkiismeretük pedig holtig befagyasztotta torkukat és a tollukat. Boulez, a modern zene pápájának elhíresült programja: „Robbantsuk fel az operaházakat!” Aczél-Gobbi-Major magyar változata: robbantsuk fel a Nemzeti Színházat! Előbbi bukott gondolat, utóbbi internacionalista siker. Major Tamás lélekmélyi gyűlölete: szabaduljon ifjúkori kudarcainak emlékétől! Major majorizált és helyeselte a pusztító tervet.

Az idézett filmben ki más, mint Major Tamás még a színi megszólaló. Kabátban, baszk sapkában, mögötte a távoli üres telek; egy mondata hallik az épülettörténeti

folyamban: vele egy öreg színész, „idős kolléga” közölte: nem ez az eredeti épület, azt már lebontották. Hihető volna? Elbeszéltük már a *Hitel*-ben: Majorné Papp Mariska tébolyosan a Nemzeti és a színi élet híveként élte mindennapjait. S hogy gyermekként is sokszor hallhatott az anyjától a régi Nemzeti múltjáról, színészeiről, előadásairól, ez bizonyos. Major Tamás állítása képtelen és hiteltelen. Még ebben az apró tényben se képes igazat mondani; csakhogy anyja emlékét következetesen kiiktassa a maga legendáriumból, inkább „átfösti” a valót. Ilyenképpen 1927-es akadémista koráig nem értesült arról, hogy nem az eredeti Nemzeti épülete, melyben statisztált, és 1930-tól tagjaként játszott, ami-ben csak parancsolta Hevesi, Márkus, Németh és en maga is akár. Kérdés, nem mondott-e többet Major a jelzett mondatnál? Mondhatott; s bizonyos: oly rossz-szat s gonosz rafinériával, hogy kivágták az új épület óhaját sugalmazó filmből. Éles és ördögi gondolatnak persze ennyi is elég, mellyel sugallatosan igazolta: semmi különös nem történt; és ezt fanyar cinizmussal sugallta: időnként szokás nálunk a Nemzeti épületét lebontani. Máshonnan tudjuk: azidőtt (1981) ő már az épület mellett egykori társulatának a címét és hivatását is megvonta volna. Váteszi gondolat, noha 1981-ben még egyetlen érvelésnek tűnt, amely majd az új évezred szeptember 1-jén beteljesült. Sajátos történelmi pillanat: másfél évig a nemzetnek nem volt Nemzeti Színháza. Kibírta, s még súlyosabbat is. '81-ben Aczél elvtárs '82-es visszatérését szervezte. Az internacionalista világ erjedőben; a magyarok és a csehek után, a lengyelek szabadságóhajátása kérlelhetetlen; Moszkvában a szklerózis vírusa virul; alant a dollár-koldus gazdaság. Valami ügy-ürüggyel ütni muszáj a rossz lapjárást; össznépi mozgalmat hát! 1983. szeptember 21-én a Tragédia bemutatójának estéjén, gróf Széchenyi István, Sinkovits Imre és Szép Ernő születésnapján újra hirdették a Nemzeti felépítését.

Haza a magosban? Igen; de az épület ügyét-ürüggyét, mint utolsó menedékét, ha a politika eszeli, s nem a szellem munkálja, a bukás jelei távlatosan bizonyosak. Szabó Lőrinc verse mindenkori törvénné emelhető:

„Nemzet Színháza, lelke, hallgatózz föl,
a magasba, s le, a gyökerekig,
s mondd ki hangosan, vetítsd, s dobogd szét,
amit a nép akar s álmodik;
az időben élsz: élj, amíg a nemzet,
s mutasd, mik voltunk, vagyunk s mik leszünk,
az örök népet, melynek áramában
mi csak mint egy hullám lüktetünk.”

(Az örök Magyarországhoz)

JEGYZETEK

Nem feledhető Kávási Klára emléke, aki a Nemzeti könyvtárosaként évtizedeken át kutatta a színház történetét (†2023). Dr. Bán Sándor Meruk Vilmosnak és Aczél Györgynek címzett irata az ő jóvoltából került birtokomba. Felhasználtam a magam kutatásait: *Nemzeti a magasban* (Codex Print K., 1996), továbbá írásomba illesztettem a Nemzeti s művészeivel folytatott beszélgetések adatait, gondolatait. Idéztem Zalán Magda: *Részeletek nem készülő önéletrajzomból* (Argumentum K., 1996) című könyvéből. Szabó Lőrinc versrészletét *A Nemzeti Segély Centennáris Albumából* való (Pallas K., 1938). Köszönöm örök párom, A. Szabó Magda sokirányú segítségét.

Melléklet

Feljegyzés

Meruk elvtárs részére

Az új Nemzeti Színház létesítésével kapcsolatos, az Építésügyi Minisztérium által készített tervezetet és Aczél elvtárshoz írt feljegyzésem egy példányát – tájékoztatásul – mellékelten megküldöm.

Budapest, 1961. június 25.

(Dr. Bán Sándor)

Előterjesztés

az új Nemzeti Színház megépítése tárgyában.

I.

A Nemzeti Színház első hajléka közadakozásból épült. Lebontása nagy hullámokat vert fel annak idején közvéleményünkben, mely azóta is mindig napirenden igyekezett tartani az ügyet.

A Nemzeti Színházunk 1908. óta játszik jelenlegi helyén az 1875-ben épült épületben. A kezdetben korszerűnek mondható épület – nyolcvanöt éves fennállása után – nem elégíti ki azokat a követelményeket, amelyeket a színjátszásnak néptömegeink részére biztosítani kívánt színvonal megkövetel.

A színház épülete elavult alaprajzi kialakítása, a helyiségek zsúfoltsága nem teszi lehetővé a korszerű, az egészséges és biztonságos színjátszás munkakörülményeit.

A nézőtér akusztikája rossz; a nézőtér igen sok pontján a színpadon folyó előadást nem lehet hallani. Ezen körülmény a színészekről állandó megerőltetést kíván, egyben lehetetlenné teszi a helyes játéktípus kialakítását és szinte megköveteli a fülsértő régi deklamálást. A színpad mélysége, magassága, valamint a forgószínpad átmérője kevés, nincs megfelelő hátsó- és oldalszínpad. A több mint 50 éve működő süllyesztőberendezés elhasználódott, elrendezése a mai követelményeknek nem felel meg.

A színészek öltözői kisméretűek, zsúfoltak és a helyhiány miatt itt tárolt ruhák az öltözők levegőjét rontják. A színészek részére nincs megfelelő búfé, társalgó, dohányzó,

de a műszaki dolgozók öltözői is zsúfoltak, nincs tisztálkodásra elegendő helyiség és nincs étkezésre szolgáló hely.

Az épület elektromos berendezései elavultak, tűzveszélyesek, a világítási berendezések hatásfoka a korszerű berendezések 50%-a. Ugyancsak elhasználódott az épület víz-, fűtés- és csatornázási csőrendszere, míg a szellőző berendezéseknek csak egyes részei maradtak meg, de azok sem használhatók.

Az 1134 főre tervezett nézőternek a régi elvek szerinti négy emeletre történt megépítése korszerűtlen. A közönségi kiszolgálóhelyiségek szűkösek, nincs megfelelő dohányzó, a mellékhelyiségek száma kevés, szellőzésük a hatósági előírásoknak nem felel meg.

Összegezve a fentieket: az épület adottságainál fogva minden szempontból kifogásolható, egyes szerkezetei az életveszélyességi fokig elavultak. Átépítéssel a jelenlegi helyzeten javítani nehéz, mert a fővárosnak ezen a legforgalmasabb útkereszteződésén terjeszkedésre lehetőség nincs. A felújítás költségei becslés alapján 60-70 millió Ft-ot tennének ki, mely ráfordítás nem állna arányban a várható eredményekkel.

II.

Az előzőekben előadott indokok alapján az alábbiakban felsorolt alapvető szempontok elfogadását javasoljuk:

1. Emeljünk a Nemzeti Színháznak új épületet.

Az új Nemzeti Színház tartalmazzon a korszerűség elve alapján stúdiószínházat is. Ennek gazdaságosságát indokolja, hogy a nagy színpadot kiszolgáló üzemi helyiségek jelentős része a kis színpadot is ki tudja szolgálni.

2. Az új Nemzeti Színház nagy nézőterének férőhelyszáma vizuális és akusztikai szempontokból max. 1200 fő, a stúdiószínpad nézőterének férőhelyszáma max. 350 fő legyen.
3. A színpadnyílás mérete 12,00 m – 16,00 méterig változtatható legyen. A főszínpadhoz a zenekari árok padozatának mozgatásával egy előszínpad legyen kapcsolható tagolhatóan, mely térszínpadszerűen benyúlik a nézőtérbe.
4. A gazdaságosság figyelembevételével javasoljuk, hogy a díszletkészítő műhelyek, valamint a közönségszervezés helyiségei az új színház épületétől függetlenül épüljenek meg, hogy egyéb színházak igényei is e téren kielégíthetők legyenek.

Az előbbieken előadott alapszempontok figyelembevételével stúdiószínpaddal bővített új Nemzeti Színház várható költségkihatásai az alábbiak:

Színházépület beépített stúdiószínpaddal

a) színházépület 125.000 m³ á 1.500 Ft = 187.500.000 Ft

b) stúdiószínpad 20.000 m³ á 1.450 Ft = 29.000.000 Ft

Külső műhelyek és raktárak
technológiai gépfelszerelés

nélkül 13.000 m³ á 500 Ft = 6.500.000 Ft

Közönségszervezés

helyiségei 1000 m³ á 700 Ft = 700.000 Ft

A + B + C összesen: 223.700.000 Ft

Stúdiószínpad elmaradása esetén a költségek technológiai gépfelszerelés nélkül 194.700.000,- Ft hitel biztosítását igénylik.

Egy főre eső mutatószámok vizsgálatában:

stúdiószínpaddal készülő színház esetében

223.700.000,- Ft : 1.550 fő = 144.303 Ft/fő néző,

stúdiószínpad nélküli színház esetében

194.700.000,- Ft : 1.200 fő = 162.250 Ft/fő néző,

mely mutatók a stúdiószínpaddal bővített színház gazdaságosságát emelik ki és támasztják alá.

A hozzávetőleges alapterület a színház épületére vonatkoztatva az alábbi:

Színházépület beépített stúdiószínpaddal:

Színházépület 145.000 m³

átlagmagasság 17 m

beépített alapterület 8.540 m²

Színházépület beépített stúdiószínpad nélkül:

Színházépület 125.000 m³

Átlagmagasság 20 m

beépített alapter. 6.250 m²

Megvizsgálva a színházépület elhelyezésére vonatkozó lehetőségeket, a Fővárosi Tanács VB VIII. ügysztyályaival egyeztetett javaslatunk a szanalási és közlekedési szempontok mérlegelése után az alábbi:

A színház elhelyezésére legalkalmasabb területnek az Engels tér látszik, miután e tér a főváros egész területének megfelelően centrálisan és jól megközelíthetően fekszik, a legfontosabb útvonalak találkozási pontján.

A gazdasági kérdések szem előtt tartása miatt a jelenlegi autóbusz pályaudvart a színház elhelyezése nem érintené. E pályaudvarnak jelenlegi rendeltetését, mint központi autóbusz pályaudvart megváltoztatni javasoljuk olyképpen, hogy ez jövőben csak a városnéző autóbuszok indulási helye legyen, illetve vendéglátóipari célokat szolgáljon ki. Előnyös lenne a Marokkó-udvar tömbjének felhasználása oly módon, hogy a színház bejárata a Népköztársaság útjával szemben nyerne elhelyezést, míg a színpad feletti toronyszerű épület a Somogyi Béla út tengelyébe kerülne, s így kellő lezárást biztosítana ezen úttal szemben.

III.

A Gazdasági Bizottság az új Nemzeti Színház megépítésével kapcsolatban az alábbi határozatot hozza:

1. Az új Nemzeti Színház stúdiószínpaddal kiegészített színházépület, díszletkészítő műhelyek és közönségszervező helyiségekkel a harmadik ötéves terv során megvalósítandó.

A műhelyek, valamint a közönségszervező helyiségei a színházépulettől függetlenül építendőek meg.

2. Az épületkomplexum létrehozására előirányzott 223.700.000 Ft hitelkeret a tervezési költséghitelekén kívül az 1.) alattiakban említett időszakban biztosítandó.
3. Az előkészítés és a tervpályázat megtartása a második ötéves terv második, illetve harmadik, míg a tervezés a második ötéves terv negyedik, illetve ötödik évében hajtandó végre. E munkálatok költséghitelkereteit a Népművelésügyi Minisztérium tárcájának keretében kell biztosítani.
4. Az új Nemzeti Színház az Engels térre kerüljön, a Marokkó-udvar tömbjének helyére.

Budapest, 1961. május 31.

Feljegyzés

Aczél Elvtárs részére

Aczél elvtársnak Trautmann elvtárssal történt megállapodása értelmében az Építésügyi Minisztérium a mellékelt tervezetet készítette el az új Nemzeti Színház felépítésével kapcsolatban. A tervezet szerint az új Nemzeti Színház maximálisan 1200 fő nagy nézőtéri befogadóképességgel és 350–500 fős stúdiószínpadi férőhellyel épülne meg a III. ötéves tervben. A színház beruházási költsége mintegy 223–235 millió Ft lenne, melyből kb. 6 millió Ft tervezési költség a II. ötéves terv utolsó éveire esne, melynek ez idő szerint terveinkben nincs fedezete. A javaslat szerint a színház az Engels téren épülne.

Véleményünk szerint az új színháznak a megépítése mind kultúrpolitikai, mind gazdasági szempontból nagyon indokolt. A gazdasági indokoltságára elég azzal utalni, hogy a mellékelt tervezet szerint a meglévő Nemzeti Színház rekonstrukciója mintegy 60–70 millió Ft-ba kerülne. Ha ezt az összeget a rekonstrukcióra áldoznánk is, akkor sem kapnánk korszerű, az ország első színpadához méltó színházat. Ezeket a körülményeket is figyelembe véve úgy vélem, hogy az új színház-létesítés elsősorban kultúrpolitikai és politikai megfontolást igényel. Ennél fogva az új színház létesítésére vonatkozó javaslatot elvi állásfoglalás végett először a Politikai Bizottsághoz kellene benyújtani. Ezt követően foglalkozhatna csak – véleményem szerint – a kérdéssel a Gazdasági Bizottság.

Bármennyire is indokoltnak tartom önmagában az új Nemzeti Színház létesítését, fel kell hívjam Aczél elvtárs figyelmét arra, hogy a Politikai Bizottság a kérdés eldöntésekor – úgy vélem – mindenképpen mérlegelni fogja a létesítésére vonatkozó elképzelést gazdasági oldalról is. Ismereteseek azok a nagy horderejű problémák, amelyek a II. ötéves terv készítésének mostani szakaszában fennállnak. Ezek a problémák népgazdasági jelentőségükben olyan súlyúak, hogy – az ország legfelsőbb gazdasági vezetése részvételével – a terv készítésének lezárása előtt a Szovjetunióval történő újabb konzultációt igénylik. A konzultációra jóváhagyott tervanyagból – ha csak a mi területünket nézzük – komoly jelentőségű problémák maradtak ki, amelyek népgazdasági szinten nagy horderejűek és részben Gazdasági Bizottság részéről is elismert igények. Ilyen pl. a nagymérvű felsőkáder (technikus) szükséglet kiképzésének beruházási

feltételei. A II. ötéves terv időszakára ezen a téren a Tervhivatal minimálisan 400 millió Ft-ot tartana szükségesnek a jelenlegi terv keretein kívül. A népművelési területen is számos olyan problémánk van, amelyek – mint Aczél elvtárs előtt ismeretes – megoldásában nem tudunk lényegesen előre lépni. (Falusi kultúrotthonok, Vigadó, új filmgyár, népi demokratikus levéltár, színházi felújítások stb.) Ezeknek a problémáknak a megoldására csak a II. ötéves tervet követő időszakokban lesz lehetőség.

Fentiekre való tekintettel úgy vélem tehát, hogy a népgazdaság összproblémáinak az ismeretében fogja a Politikai Bizottság mérlegelni az új Nemzeti Színházzal kapcsolatos döntésének az időszerűségét.

Budapest, 1961. június 25.

(Dr. Bán Sándor)

Dr. Kiss Ákos feljegyzései a Magyar Nemzeti Színház lebontása történetéről

Klasszika-archeológus – műtörténészként 1963 júniusában a Művelődési Minisztérium Múzeumi Főosztályára kerültem, a műemlékvédelem ügyintézőjeként. Egyedülálló módon Magyarországon ez a létfontosságú terület két minisztérium, a művelődésügyi és az építésügyi között oszlott meg. Sajnálatos módon ma ismét ez a helyzet. Két évig működtem ebben a beosztásban; műemléki tevékenységemnek éppen a Magyar Nemzeti Színház léte-nemléte körüli történések vetettek véget.

Amikor a színház léte, veszélyeztetettsége tudomásomra jutott, a valóságban a Gazdasági Bizottság 1964. évi március 27. kelettel 10.137/1964. sz. határozatával már jóváhagyta a lebontás tervét (1. a 69.579/1964. sz. XI.13-án kelt ügyiratot). Erről csupán később értesülve, első ízben ugyanez év III. 4-én kiküldtek a Főosztályról a Zichy Géza u. 10. sz. alatti épületben lévő műterembe, amely korábban László Fülöpé volt. Ekkor éppen Berczy színész özvegye élt, akit Gobbi Hildával szorosabb kapcsolat kötött egybe. Ezt azért említem, mert Gobbi H. is jelen volt a szemlén. Annak tárgya ugyanis az a színházi és cirkuszi gyűjtemény megsemmisítése és arról való véleményadás lett volna, amelyet Berczy életében összegyűjtött. A megbeszélés sajátos légkörben folyt le; Gobbi Hilda sajátos figyelmet szentelt személyemnek, kifejezetten ellenszenvvel teljesnek mondhatnám a kialakult légkört és a Nemzeti Színházzal kapcsolatos nézeteim kerültek elő érintően. Gobbi H. magatartása ellenséges – negatív értelemben színészkedő volt.

Ezt követően számomra már csak ez év VIII. 12-én került elő a M. Nemzeti Színház ügye. Ekkor már kifejezetten a lebontás tárgyában kellett összeüljek a Művelődésügyi Minisztérium építészet ügyekkel foglalkozó főelőadójával, Jaulusz Lajos, közelebbről meg nem határozható felkészültségű kartárssal és másokkal. A Földalatti Vasúttal kapcsolatos indokok szerepeltek előtérben; mint a számos értekezlet ellentmondó adatai során kiderült, ez az érv abszolúte hazugságnak bizonyult; ezt ugyanis más párhuzamos indokok cáfolták majd meg.

VIII. 15-én a színház ügyében már az épületben tartottunk értekezletet. Hét múzeum 16 kiküldöttjével vonultam fel a Művelődésügyi Minisztérium részéről. A jegyzőkönyvet Jaulusz főelőadó vezette; szemmel láthatóan Ő volt megbízva igazában az ügy levezetésével. Érezhetően tisztában volt helyzete felelősségével, valósággal reszketett a félelemtől. Az épületben ez alkalommal szemlét tartottunk; ekkor tekinthettem meg a számos öltözőt az elmondhatatlan jelentőségű emlékekkel, emléktáblákkal, feliratokkal, koszorúkkal etc. Bekerülhettünk az udvari páholyba is; mindenki elképedt a több helyiséges kis, finom enteriőr neoreneszánsz részleteinek finomságai láttán. Ezek belsőépítészeti jelentőségüket tekintve az Operaház hasonló helyiségeit is felülmúlták – lévén évtizedekkel korábbiak. A Színház történeti Múzeum részéről dr. Cenner Mihály vett részt ebben a szakban; ő szervezte be Rassy Tibor színészt, a múzeum munkatársát; Rassy különösképpen aktívan és bátran harcolt még mindig a fennmaradás mellett, a részletek, tartozékok megmentése is elsősorban az ő ötletei nyomán történt.

Ezen a napon délben a Fehér Holló Társaság is éppen együtt volt a Fészek Klubban (Szendrő József 50. évét ünnepeltük). A mintegy öt óra hosszát tartó meleg együttlét során kértem Kisfaludi Strobl Zsigmondot egy, az ügyben való külön beszélgetésre. Tájékoztattam a lebontás körülményei hogyan állása felől; Ő valamelyest már értesülgetett, de egészen elképedt az általam elmondottak nyomán. Mindjárt bevontuk a beszélgetésbe a két Fenyőt is.

Mindezeket követően 17-én, hétfőn a Magyar Nemzeti Színház ügyében memorandumot állítottam egybe. Ugyanakkor a két Fenyő, Emil és fivére, Aladár, részére egy fejrészsel ellátott aláírásívet is szerkesztettem azzal a céllal, hogy arra a legilletékesebektől, a magyar színházi kultúra részeseitől és közelállóktól tiltakozó aláírásokat gyűjtsenek. Az aláírások gyűjtését hatóságilag megtiltották, a Fenyő fivéreket súlyosan megfenyegették.

A memorandumom azon hét péntekén, VIII. 21-én került a Minisztérium Múzeumi Főosztálya vezetője, dr. Liptai Ervin elé (ma vezérőrnagyként a Hadtörténeti Intézet Parancsnoka). Ez alkalommal Liptai Ervin ezredes előtt Rassy Tibor is megjelentetett érveivel. Liptai teljességgel ellenezte állásfoglalásunkat.

VIII. 22-én ezek ellenére még mindig memorandumot készítettem Kisfaludi Strobl Zsigmond és mások részére több példányban a Nemzeti Színház ügyében.

VIII. 31-én a Pártközpont múzeumi, közgyűjteményi előadójával, Gombos Károllyal tartottam megbeszélést. Gombos, akit később jóindulatáról ismerhettem meg, a színház tekintetében semmilyen irányban sem nyilatkozott. Minden lehetséges érvet elővettem a színház megmentése mellett. Vele a megbeszélés fő tárgya egyébként a Pártközpont részére történő műtárgyak vásárlása volt; erre műértőként engem jelöltek ki. A megbeszélések nyomán Gombosnak a nálam készenlévő memorandum-összefoglalások egyik legkiadósabbjának egy példányát is átadtam.

XII. 11. Mivel időközben kettő hónapos olaszországi ösztöndíjat kaptam – feltevések szerint azért, hogy a M. Nemzeti Színház lerombolásának előrehaladó ügyében ne akadékoskodhassak – legközelebb ezen a decemberi napon jutottam az üggyel érintkezésbe. Jaulusz Lajos tájékoztattott a helyzetről. Újabb feljegyzést fogalmaztam minden elgondolható érv tömör összefoglalásával. A főosztályvezető-híts, Lakatos László,

irodalomtörténész, rövidesen a Petőfi Irodalmi Múzeum Főigazgatója, a feladat jelentőségére tekintettel kétszer is átfogalmaztatta memorandumomat, a következőkben az az igen gondos elaborátum futott tovább.

Olasz utamat követően tudtam meg, hogy a bontási munkákat igen alaposan megszervezték; Kádár János titkárságára a tiltakozó, kérlelő, más megoldásokat kereső levelek tízezrei érkeztek, hírek szerint köbméternyi mennyiségben. Ezeket később mind megsemmisítették. Az amerikai magyarság Kádárhoz intézett levélben felkínálta, hogy üres csekket küldenek el, amelyet arra az összegre tölthetnek ki, amennyiben a nemzeti kultúra ezen emlékének a további fennmaradása kerül.

XII. 14-én hétfőn dr. Liptai Ervin főosztályvezető már a színház bontása ügyében tartott értekezletet. Ezen magából kikelve, közel réam ordítva reagált a lebontást ellenző érvelésekre, elsősorban érveim ellenében: „Őt nem érdeklik a műemléki esetleg idevonatkozóknak tűnő jogszabályok, az Orsz. Építési Szabályzat idevonható 168. §-a sem; az épület bizonyos Helmer és Fellner féle színházépítések tucattervei közül, ismeretesen elkapkodva tákolt, a kor adta póttanyag és szerkezet megoldásokkal. A Kiss Ákos által oly buzgalommal védett építmény mindössze egy szecessziós szar! Kiss Ákos érvelése ekként súlyos károkat okozna a népgazdaságnak.”

Ezek ellenében könnyűszerrel fejthettem ki, hogy az 1872–1875 között emelt épület a koraeklektika nemes alkotása; mindig a Nagykörút felé eső, ezért inkább szem előtt lévő hátsó részével érvelnek; nemes timpanonos homlokzata ennél fogva esik kevésbé a közfigyelem elé. Amellett a keletkezési idejéhez képest egyharmad századdal későbbi szecesszió építészeti periódusa napjainkban még az eklektikánál is messze becsültebbé lett. És amellett (ezzel kezdettől érveltem) teljességgel elhibázott a műemlékvédelemnek a színház esetében mindössze műemlékjelleg minősítése; a jogszabályok többszörösen is világosan rendelkeznek olyanképpen, hogy a minősítések megállapításának egyik lényeges szempontja az építmény történeti vagy kulturális jelentősége; a Magyar Nemzeti Színház pedig a magyar színjátszásban való kiemelkedő szerepénél fogva feltétlenül egyik legkiemelkedőbb műemlékünk. A nyilván téves, diminuáló minősítés semmiképpen sem szolgálhat a kimagasló kultúremlékünk elpusztítása indokául.

Az értekezlet ezt követően már csupán a bontás technikai lebonyolításával foglalkozott. A nagyvolumenű munkálatok tekintettel a berendezésekre, a tartozékokra a múzeumi területet érintőek, megőrzési jegyzéket kellett összeállítani. A mindig diplomatikus Lakatos László javasolta Cenner Mihály bevonását ezekbe a színházi világban komoly jártasságot igénylő munkálatokba. A megőrzésre kiválasztott tartozékok jegyzékét elsősorban a múzeumi terület igényei szerint állították össze.

XII. 16-án az újabb értekezlet már a bontási munkák és a tartozékok minél nagyobb mennyiségű, szakszerű és kíméletesebb irányítása, a tárolás kérdéseiben került megtartásra; azon alulírott, Tasnádi Kubacska Andrásné, Seenger Ervin és Cenner Mihály etc. vettek részt. A munkák robbantással fejeződtek be; ennek kidolgozója és kivitelezője a Fővárosi Építésügyi Főosztály részéről Mueller Othmár főmérnök volt; ismert műemlékfelszámoló. Nem hagyhatom említés nélkül, hogy feladatát látható örömmel látta el, e sorok írójával távbeszélőn fenyegető, rendelkező, emelt hangon tárgyalt.

Rassy Tibor mindvégig a legnagyobb érző buzgalommal működött közre az immár mentési munkálatokban.

1965. I. 4-én a Művelődésügyi Minisztérium részéről Jaulusz elvtárs még egy értekezletet hívott össze a munkálatok sürgetése végett. Erre engem már nem hívtak meg!

A robbantásokról hallva a közvélemény szokatlan indulatos közérzetbe került; a belügy ettől tartva, esetleges helyi, helyszíni tüntetések gyökeres megelőzése végett jelentősebb számú karhatalmi alakulatot helyezett készenlétbe ugyanakkor diszkréten a Népszínház utca házainak udvaraiban.

Az épület timpanonján, védő, sűrű drótháló mögött egy szoborcsoport volt; Orfeusz és kísérete lanttal. Amikor ennek az elszállítására került volna sor, a lebontást végző tűzoltók értintésére a szobrok szétmállottak; kiderült, hogy ezeket valóban stukkóból öntötték, belsejükben vas ágazgatók tartották össze az alakokat. A lebontás részesei kárörömmel vették a hírt: Na, ilyenek a Kiss Ákos által oly értékesnek híresztelt alkotások.

A tűzoltók, akiket Cenner és Rassy szerveztek ide, különös buzgalommal iparkodtak menteni a menthetőket. Ellenben a M. Nemzeti Múzeum főigazgató-httse, dr. Mihalik Sándor vonakodott még ideiglenesen is helyet adni a terjedelmes tárgyak elszállításáig a múzeum terjedelmes udvarán.

A körülményekre, melyek között ez a mentés folyt, a legmegdöbbenőbb adat: a tűzoltók munkájukat a robbantások kürt jelére figyelemmel végezhatték. Azonban egy alkalommal ez a kürtjel elmaradt, és robbantottak. A könnyen több emberhalállal is végződhető eset nyomán Rassyék is úgy látták, hogy a mentés nem folytatható e körülmények között, amikor is a vandalizmus az emberölés lehetőségeit is vállalni meri.

A mentés anyagáról a Magyar Nemzet 1965. II. 16. sz-ban Gárdonyi Jenő írása ad részletesebb tájékoztatást. A Színház-történeti Múzeumon kívül az Ódry Árpád és a Jászai Mari színeszotthonok is befogadtak a tárgyakból, de került csillár az Iparművészeti Múzeumba, valamint a Balatoni Múzeumba Keszthelyre. A ráckevei kastélyba, a Kiscelli Múzeumba is kerültek tárgyak; 500 széket a szegedi Nemzeti Színház, 600-at pedig Pest-megye kultúrházai fogadtak be.

Utoljára hagyva a legizgatóbb kérdéseket; kik voltak a lebontás mozgatói: színházi vonalról terjedt el a hír: a fő kezdeményező Major Tamás volt; ő azonban e tekintetben Gobbi Hildával értett egyet. Aczél Györgyöt nyerték meg az ügynek; ezután a Gazdasági Bizottság csak jóváhagyta a döntést 1964. III. 27. keletű határozatával.

Mivel az épületet röviddel előtte 120 milliós költséggel renoválták, elsősorban laposkupolás-manzárd-szerű tetőszerkezetét, a sajtó és szakilletékesek számára, valamint a felsőbb pártkörök felé többváltozatú indokot kellett kieszelni.

A Gazdasági Bizottság előtt még a Földalatti Vasút építésével felmerülhető problémák látszatürügye futott. Az említett állagberuházás tetemes keretei, valamint annak közel előbb történte ezt ugyanúgy megcáfolják, akár a többi ürügyszerű változatot. Amellett a F. Vasútépítő Vállalat azt a közlést tette kérdésünkre, hogy ők egyáltalán nem szorgalmazták a bontást. De a műszaki szakemberek vizsgálata sem látta indokoltnak a lebontást az állag állapotára tekintettel.

Valótlannak jellemeztem azt a tényerés előnyt is, amely ilyenképpen a Blaha Lujza téren adódnék. Ellenben hangsúllyal mutattam rá arra, hogy a helyén tátongó űr

a főváros egyik legelőnytelenebb városképi látványát jelentené, tekintettel a tér egyenetlen, diszharmonikus beépítettségére, amellet a Népszínház utca előnytelen megjelenésű betorkolását hangsúllyal tárná fel.

Amennyiben pedig a Nemzeti Színház épülete már nem felelne meg a céloknak – a Major-Gobbi-féle érvek állítólag ezeket hangsúlyozták –, úgy az igen előnyösen lenne használható Színház-történeti Múzeum céljaira. Belsői a legmegfelelőbbben mutathatnák be a magyar színjátszás múltját.

Több ízben, nyomatékosan utaltam arra a tényre még, hogy amikor e század elején a régi Nemzeti Színházat a Grassalkovich-teleken lebontották, az is elemi ellenérzéseket váltott ki a magyarság egészéből; és akkor írta le Herczeg Ferenc a váteszi mondatot, figyelmeztetőnek:

Vigyázzatok! Legyetek éberebbek a jövőben: mert ahol ilyen iszonyatos valami megtörtént, megtörténhetett, ott a jövőben még további rettenetesebbek történhetnek meg.

Jómagam az utolsó fontosabb értekezletet az akkor már halálra ítélt színház színpadán tartottam. Késsel megkapartam a színpadnyílás hatalmas fehér-arany színezésű keretelését, Fellner-Helmer stukkónak vélt tákolmányát, amely azonban nemes körtefa faragványnak bizonyult fehérre lakkozva.

Azzal oszlottunk szét:

viszontlátásra tíz esztendő múlva az Operaház bontásánál.

Budapesten, 1991. április 6-án.

Dr. Kiss Ákos
a művészettörténész
kandidátus

UI.: A Németh Lászlót ismertem; igen meleg levelét is bírom. Ezért hozzá is fordultam az ügyben: Részéről soha semmi választ, reagálást sem kaptunk.

B. Az ügyben végsősoron Aczél György és Kádár János dönt.

C. Valótlanság, nem igaz, hogy a METRO építéssel előállt veszélyeztetettség miatt döntöttek ilyenképpen.

Ugyancsak nem igaz, hogy az épület állaga volt csupán nagy költségekkel fenntartható (nemrégiben a 12.000.000-os felső helyreállítás, tetőzet).

Az sem igaz, hogy a technológiai berendezés, a műszaki körülmények öregedtek el.

És végül, Major Tamás bizonyos, Gobbi Hilda által feltehető szerepe mellett felmerült még harmadik, Tolnay Klári közreműködése is!

A tragikus ügyben a lehetséges források közül említve:

A Közlekedési Igazgatóság

Fővárosi Építésügyi Főigazgatóság

Építésügyi Min. Műemléki Csoport (Fővárosi Műeml. Felügy.) irattár

Az írás fejezetrész a *Vis Major* címmel az MMA kiadásában megjelenő monográfiának.